

Solnay Eszter

RÉZKORI RÉZCSÁKÁNYOK VÁC KÖRNYÉKÉRŐL – ÚJABB ADATOK A KÁRPÁT-MEDENCE ÉSZAKI TERÜLETÉNEK FÉMMŰVESSÉGÉHEZ

BEVEZETÉS

A közelmúltban két rézkori ellentett élű rézcsákány is előkerült Vác környékén, mindkettő Petyánszki Attila fémkeresős tevékenységének köszönhetően. Az első tárgyat 2015-ben találta a Váctól északra fekvő Naszály-hegy oldalában, a másodikat pedig 2017-ben Vácduka határában, a Gombás-patak mellett (1. tábla 1.). A két rézcsákány tipológiai, kronológiai és kulturális besorolása egy újabb fontos adat a Kárpát-medence északi területeinek fémművességéhez.

A TÁRGYAK LEÍRÁSA ÉS TIPOLOGIAI BESOROLÁSA

Vác-Naszály-hegyi rézcsákány (2. tábla 1.)

Típus: Nógrádmarcaltípusú ellentett élű rézcsákány¹

Leírás: A rézcsákány oldalnézetből nagyon enyhén ívelt testű, kiszélesedő, ovális fokú. Átmetszete a vágóélnél lekerekített téglalap alakú, a foknál lapos, enyhén ovális. Felülnézetből a vágóél enyhén lekerekített végű, egyenes oldalú, a csákány másik fele pedig szintén egyenes oldalú, a fok felé egyenletesen szűkülő. Felülnézetből a nyéllyuk ovális alakú, a két karhoz képest kiszélesedő.

H.:² 21,9 cm

Sz.: nyéllyuknál: 4,37 cm; fok: 1,03 cm; vágóél: 4,83 cm

V.: nyéllyuknál: 2,88 cm; fok: 3,1 cm; vágóél: 0,4 cm

Á.: nyéllyuk: 2,53 cm

S.: 0,896 kg

Vácduka-Malomi-tábláki rézcsákány (2. tábla 2.)

Típus: Jászládány típusú, Petrești variánsú ellentett élű rézcsákány³

¹ Novotná 1970, 25–26; Patay 1984, 90–91; Vulpe 1975, 51–52.

² Rövidítések: H = hosszúság; Sz = szélesség; V = vastagság; Á = átmérő; S = súly

³ Patay 1984, 72–76; Vulpe 1975, 41–42.

Leírás: A rézcsákány oldalnézetből határozottan ívelt, kiszélesedő, ovális fokú. Átmetszete a vágóélnél és a foknál is lekerekített téglalap alakú. Felülnézetből a vágóél erősen lekerekített végű, a sarkainál élesen kiálló, ívesen szűkül a nyéllyuk felé. A csákány másik fele egyenes oldalú, háromszög alakú, fokán öntéshiba látható. Felülnézetből a nyéllyuknál a két kar találkozása nagyon éles. A nyéllyuk ovális alakú, szélén alul és felül is körperem látható. Az egyik felülnézeti oldalán 2-2 bemélyedő belsejű kör, a másik felülnézeti oldalán pedig egy félkörben 11 apró, kör alakú, valószínűleg a készítője által szándékosan odahelyezett bemélyedés található.

H.: 21,8 cm

Sz.: nyéllyuknál: 5,9 cm; fok: 1,3 cm; vágóél: 6,1 cm

V.: nyéllyuknál: 2,96 cm – a nyéllyuk pereme alul és felül is 0,6 cm vastag; fok: 3,4 cm; vágóél: 0,67 cm

Á.: nyéllyuk: 2,74 cm – a nyéllyuk pereme alul és felül is 0,36 cm széles

S.: 1,091 kg

A vácdukai ellentett élű rézcsákány a Jászladány típusba sorolható, melyek a középső rézkorban megjelenő ellentett élű rézcsákányok leggyakoribb formai típusát alkotják a Kárpát-medencében és a környező területeken.⁴ A csoportot részletesen Alexandru Vulpe definiálta 1974-ben.⁵ A típusnak számos formai variánsát különítették el, melyek közül a vácdukai rézcsákány Petrești variánsúként írható le. Jellemző erre a csoportra, hogy a vágóél enyhén görbül, sarkai gyakran hegyesek és szélesebb vagy ugyanakkora az átmérője, mint a nyéllyuké.⁶

A Jászladány típusú rézcsákányok leginkább az Alföldön koncentrálódnak,⁷ azonban a Vác környéki térségből is ismerünk néhány tárgyat, például Acsáról,⁸ Budakesziről,⁹ Kerepesről kettőt is¹⁰ és Versegről.¹¹ A mai Szlovákia térségéből pedig a legközelebbi ilyen típusú rézcsákány Nový Tekovról került elő.¹²

⁴ Patay 1984, Taf. 65.

⁵ Vulpe 1975, 37–48.

⁶ Patay 1984, 72.

⁷ Patay 1984, Taf. 65.

⁸ Patay 1984, Taf. 29. 336.

⁹ Patay 1984, Taf. 29. 339.

¹⁰ Patay 1984, Taf. 31. 355; 83, Taf. 46. 471.

¹¹ Patay 1984, Taf. 35. 378.

¹² Novotná 1970, 25.

A naszály-hegyi ellentett élű csákány a kevésbé gyakori Nógrádmarcaltípusba sorolható, melyet Franz Schubert különített el 1965-ben.¹³ A csoport fontos jellemzője, hogy az egyik oldalnézetük a nyéllyuknál is szinte teljesen egyenes, valamint a baltaélük csonkakúp alakú.¹⁴

A Nógrádmarcaltípusú ellentett élű rézcsákányok leginkább a Kárpát-medence északi területeiről ismertek,¹⁵ Vác környékéről előkerült például egy tárgy Lábatlanról,¹⁶ a névadó Nógrádmarcaltípusról öt darab is¹⁷ valamint szintén egy csákány Szobról.¹⁸ A környező szlovák térségből azonban nem ismerünk hasonló csákánytípust.

A TÁRGYAK KRONOLÓGIAI HELYZETE

A rézkor kutatásának alapjait Pulszky Ferenc fektette le, aki 1883-ban a nagyméretű réztárgyak alapján az önálló rézkor elkülönítése mellett érvelt.¹⁹ Később, a 20. század folyamán elkészült a korszak relatív és abszolút kronológiája²⁰, amely a középső rézkorra tette a Kárpát-medencei nagyméretű fémtárgyak elterjedését.²¹

A Kárpát-medence közepének északi fele – nagyjából a mai Pest-megye területe – speciális helyzetben volt a középső rézkorban, ugyanis keletről a Bodrogkeresztúr, nyugatról a Balaton-Lásinja, északról pedig a Lengyel IV-Ludanice kultúrák határterületén fekszik.²² Tehát a régiótól nyugatra egy közép-európai kapcsolatrendszerű fémművesség volt jelen,²³ míg északra és keletre egy erős balkáni kapcsolatokkal rendelkező metallurgia.²⁴

Az alföldi középső rézkori Bodrogkeresztúr-kultúra időszakára tehető a nagyméretű réztárgyak legsűrűbb elterjedését a Kárpát-medencében,²⁵ mely eredete a délkelet-európai fémművességgel kapcsolható össze. Feltételezhető, hogy a térség ekkor vált a Kárpát-medencei fémtárgyak készítési központjává,²⁶ mely elmélet azóta megkérdőjeleződött.²⁷ Ezt az időszakot a hagyományos radiokarbon dátumok 4000-3600/3500 cal BC közé keltezték,²⁸ azonban az utóbbi évek

¹³ Schubert 1965, 282.

¹⁴ Patay 1984, 90.

¹⁵ Patay 1984, Taf. 64.

¹⁶ Patay 1984, Taf. 50. 518.

¹⁷ Patay 1984, Taf. 50. 519–523.

¹⁸ Patay 1984, Taf. 51. 525.

¹⁹ Pulszky 1883.

²⁰ Raczky 1995, 57.

²¹ Kalicz 1992, 10.

²² M. Virág 1995, 87-89.

²³ Horváth-Simon 2003, 116–119.

²⁴ Schreiner 2007, 112.

²⁵ Patay 1984, 9.

²⁶ Kalicz 1992, 10.

²⁷ Siklósi et al. 2017.

²⁸ Raczky 1995, 57.

új abszolút dátumai alapján akár már, jóval korábban 4350 cal BC-től megjelenhettek a súlyos réztárgyak az Alföldön.²⁹

Az Alfölddel szemben a Dunántúlról kevesebb nagyméretű réztárgyat ismerünk a Balaton-Lásinja-kultúra területéről.³⁰ Az itt megtalált leletek gyakran közép-európai párhuzamokat mutatnak,³¹ mely okán a kutatás hagyományosan összekapcsolja őket a kelet-alpi fémművesség megjelenésével.³² Ezt a feltételezést azonban eddig nem sikerült metallurgiai érvekkel is alátámasztani,³³ viszont néhány Somogy megyei tárgy esetében felvetődött a Kelet-Szlovákiából importált nyersanyag lehetősége.³⁴ A korábbi radiokarbon vizsgálatok 4000-3800 cal BC közé kelteztek a középső rézkort,³⁵ viszont a legújabb abszolút dátumok alapján itt is korábban, már 4300 cal BC-től számolhatunk a Balaton-Lásinja-kultúra megjelenésével.³⁶

Északon, leginkább a mai Szlovákia területén, a Lengyel IV-Ludanice kultúrák időszakában jelentek meg a súlyos, kelet-európai és balkáni típusú réztárgyak.³⁷ A Ludanice-kultúrát hagyományosan 4000-3800 cal BC közé datálják, azonban feltételezhetően itt is számolhatunk korábbi dátumokkal a Budapest környéki radiokarbon adatok alapján.³⁸ A kutatás korábban feltételezte, hogy ekkor indult meg a fémbányászat a Szlovák-érchegységben, azonban ezt a közel-múltban végzett nyersanyagvizsgálatok megcáfolták.³⁹

A Kárpát-medence közepének északi feléből ismert három középső rézkori kultúra különböző lelőhelyein végzett új radiokarbon vizsgálatok alapján tehát úgy vélem, hogy elhamarkodott lenne a tárgyakat automatikusan 4000-3500 BC közé keltezni, inkább egy 4350-4000 BC közötti datálással számolhatunk.⁴⁰

A TÁRGYAK KULTURÁLIS HELYZETE

²⁹ Csányi et al. 2009, 28.

³⁰ Kalicz 1982, 10-12.

³¹ Kalicz 1982, 16; M. Virág 1986, 13; M. Virág 1987, 6-10.

³² Kalicz 1992, 10; Raczky 1999, 28.

³³ Siklósi et al. 2017, 74.

³⁴ Somogyi 2002, 344.

³⁵ Kalicz 1995, 41; Raczky 1995, 60, Fig. 1.

³⁶ Oross et al. 2010, 401.

³⁷ Modarressi-Tehrani-Garner 2014, 54.

³⁸ M. Virág 2013, 82.

³⁹ Schreiner 2007, 174.

⁴⁰ A korábbi keltezés elméletének megerősítését köszönöm Dr. Siklósi Zsuzsannának.

A kutatás már korábban felhívta a figyelmet a Vác környékén megjelenő középső rézkori leletegyüttesekre. A térség leginkább a Ludanice-kultúrához köthető, azonban Vác környékén még találunk Bodrogkeresztúr-kultúrához kapcsolható lelettypusokat is.⁴¹

A Magyar Régészeti Topográfia 1993-as kötete három, vélhetően rézkori lelőhelyet jelöl meg a Vácdukánál talált csákány közvetlen környezetében (*I. tábla 2.*), a naszály-hegyi csákány régiójában azonban nem ismert őskori megtelepedés nyoma,⁴² melyet terepbejárásunk is megerősített.

A vácdukai csákány pontos lelőhelyéről ugyan nem ismerünk más rézkori leletet, azonban alig 300 méterrel arrébb fekszik Vác-Forrás-dűlő lelőhely, ahol egy tejesköcsög nyaktörredékét és fülét – feltételezhetően ez szerepel M. Virág Zsuzsanna publikációjában, mint Bodrogkeresztúr-kultúrára jellemző tejesköcsögforma⁴³ – valamint egy másik középső rézkori – a Magyar Régészeti Topográfia szerzői szerint – Bodrogkeresztúr-kultúrához kapcsolható vaskos, félkör átmetszetű fület találtak.⁴⁴ Ettől északra – a csákány megtalálási helyétől nagyjából 1,7 kilométerre – lokalizálható egy másik, középső rézkori lelőhely, Vác-Kis-Szabad-földek, melyet szintén két, a kötet szerint bodrogkeresztúri töredék jelez, egy fül és egy oldaltörredék függőlegesen átfúrt fülel.⁴⁵ A harmadik ismert lelőhely, Vác-Csörögi-rét, ahol a szerzők szerint egy bizonytalan, Lengyel- vagy Bodrogkeresztúr-kultúrához sorolt kerámia került elő kerek, lapos bütyökkel.⁴⁶

Ezek alapján feltételezhető, hogy a vácdukai rézcsákány – ellentétben a naszály-hegyivel – összekapcsolható egy középső rézkori, megtelepedéssel, mely M. Virág Zsuzsanna tanulmányaira alapozva összekapcsolható bodrogkeresztúri edényformákkal, azonban már a Ludanice-kultúra elterjedési területén található. A rendelkezésre álló információk alapján ugyan nem lehet megmondani, hogy temetőről vagy településről, esetleg mindkettőről van-e szó, csupán közvetett információk alapján következtethetünk rájuk. A biztos kontextusból előkerült, nagyméretű réztárgyak leginkább az alföldi Bodrogkeresztúr-kultúrához sorolt temetkezésekből ismertek,⁴⁷ így nem lehet kizárni a sírok jelenlétét a rézcsákány közvetlen környezetében.

⁴¹ M. Virág 1995, 87-89.

⁴² MRT 9, 379.

⁴³ M. Virág 1995, 53, Abb. 5. 1.

⁴⁴ MRT 9, 474.

⁴⁵ MRT 9, 475.

⁴⁶ MRT 9, 476.

⁴⁷ Lásd például a jászladányi (Patay 1961, 34.), magyarhomorogi (Patay 1961, 55.) vagy a Rákóczipálva-Bivalytó, bagi-földi temetőket (Csányi et al. 2009, 20.).

ÖSSZEFOGLALÁS

A Vác környékén talált két ellentett élű csákány tipológiai szempontból egyértelműen a kelet-európai, balkáni fémművességi körhöz sorolható és megerősítik az elméletet, miszerint a térségben magas koncentrációja figyelhető meg a középső rézkori fémtárgyaknak, melyek valószínűleg a Bodrogkeresztúr és Ludanice kultúrákhoz köthetőek.⁴⁸ Továbbá feltételezhetően a vácdukai fémtárgyhoz kapcsolódhatott egy középső rézkori megtelepedés is. A csákányok pontosabb abszolút datálása azonban a környező területeken végzett új radiokarbon adatok alapján leginkább 4350-4000 BC közé tehető.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Szeretném megköszönni Dr. Szabó Gábornak és a váci Tragor Ignác Múzeum munkatársainak, hogy lehetőséget biztosítottak az anyag feldolgozására, valamint Dr. Siklósi Zsuzsannának a tanulmány megírásához nyújtott számtalan segítségét. Továbbá szeretnék köszönetet mondani Mervel Máténak a terepbejárásban való segítségéért.

HIVATKOZOTT IRODALOM

Csányi, M. – Raczky, P. – Tárnoki, J.: „Előzetes jelentés a rézkori bodrogkeresztúri kultúra Rákóczi-falva-Bagi-földön feltárt temetőjéről.” In: *Tisicum. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve*, 18 (2009) 13–34.

Dinnyés, I. – Kövári, K. – Kvassay, J.: *Pest megye régészeti topográfiája. A szobi és váci járás XIII/2. Magyarország régészeti topográfiája 9.* Budapest 1993.

Horváth, L. A. – Simon, K. H.: *Das Neolithikum und die Kupferzeit in Südwesttransdanubien. Siedlungsgeschichte und Forschungsstand.* Inventaria Praehistorica Hungariae 8. Budapest 2003.

Kalicz, N.: „A Balaton-Lasinja kultúra történeti kérdései és fémleletei.” In: *Archaeologiai Értesítő*, 109 (1982) 3–17.

Kalicz, N.: „A legkorábbi fémleletek Délkelet-Európában és a Kárpát-medencében az i. e. 6-5. évezredben.” In: *Archaeologiai Értesítő*, 119 (1992) 3–14.

⁴⁸ M. Virág 1995, 87.

Kalicz, N.: Die-Balaton-Lasinja-Kultur in der Kupferzeit Südostund Mitteleuropas, 37–49. In: Kovács, T. (Hrsg.): *Neuere Daten zur Siedlungsgeschichte und Chronologie der Kupferzeit des Karpatenbeckens*. Inventaria Praehistorica Hungariae VII. Budapest 1995.

Modarressi-Tehrani, D. – Garner, J.: New Approaches on Mining Activities in the Slovakian Ore Mountains. 45–57. In: Labuda, J. (Ed.): *Argenti fodina MMXIV. Zborník prednášok z medzinárodnej konferencie Argenti fodina 2014 v Banskej Štiavnici*. Banská Štiavnica 2015.

M. Virág, Zs.: „Javarézkori leletek Zalavár-Basaszigetről.” In: *Archaeologiai Értesítő*, 113 (1986) 3–14.

M. Virág, Zs.: „Adatok a Balaton-Lasinja I. kultúra fémművességéhez.” In: *Zalai Gyűjtemény. Közlemények Zala megye közgyűjteményeinek kutatásaiból*, 26 (1987) 3–20.

M. Virág, Zs.: „Die Hochkupferzeit in der Umgebung von Budapest und in NO-Transdanubien (Das Ludanice-Problem).” In: *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 47 (1995) 61–94.

M. Virág, Zs.: „Középső rézkori település részlete Budapesten, a Nánási úton.” In: *Budapest Régiségei. A Főváros területén talált műemlékek és történelmi nevezetességű helyek leírása*, 46 (2013) 67–115.

Novotná, M.: *Die Äxte und Beile in der Slowakei*. Prähistorische Bronzefunde 9/3. München 1970.

Oross, K. – Marton, T. – Whittle, A. – Richardson, W. – Hedges, R. – Cramp, L. Die Siedlung der Balaton-Lasinja-Kultur in Balatonszárszó-Kis-erdei-dűlő, 381–407. In: Šuteková, J. – Pavúk, P. – Kalábková, P. – Kovár, B. (Eds.): *PANTA RHEI. Studies on the chronology and cultural development of Bibliography 344 south-eastern and central Europe in earlier prehistory presented to Juraj Pavúk on the occasion of his 75th birthday*. Studia Archaeologica et Mediaevalia 11. Bratislava 2010.

Patay, P.: *A bodrogkeresztúri kultúra temetői*. Régészeti Füzetek 2/10. Budapest 1961.

Patay, P.: *Kupferzeitliche Meissel, Beile und Äxte in Ungarn*. Prähistorische Bronzefunde 9/15. München 1984.

Pulszky, F.: *A rézkor Magyarországon*. Budapest 1883.

Raczky, P.: New data on the absolute chronology of the Copper Age in the Carpathian Basin. 51–60. In: Kovács, T.: *Neuere Daten zur Siedlungsgeschichte und Chronologie der Kupferzeit des Karpatenbeckens*. Inventaria Praehistorica Hungariae 7. Budapest 1995.

Raczky, P.: Goldfunde aus der Kupferzeit. Die Anfänge der Metallurgie im Karpatenbecken. 17–34. In: Kovács, T. – Raczky, P. (Eds.): *Prähistorische Goldschätze aus dem Ungarischen Nationalmuseum*. Budapest 1999.

Schreiner, M.: *Erzlagerstätten im Hronťal, Slowakei. Genese und Prähistorische Nutzung*. Forschungen zur Archäometrie und Altertumswissenschaft 3. Rahden/Westf 2007.

Schubert, F.: „Zu den südosteuropäischen Kupferäxten.“ In: *Germania*, 43 (1965) 274–295.

Siklósi, Zs. – M. Virág, Zs. – Mozgai, V. – Bajnóczi, B.: „The spread of the products and technology of metallurgy in the Carpathian Basin between 5000 and 3000 BC – Current questions.“ In: *Dissertationes Archaeologicae ex Instituto Archaeologico Universitatis de Rolando Eötvös nominatae Ser. 3.*, 5 (2017) 67–82.

Somogyi, K.: „Neuere Daten zur hochkupferzeitliche Kupferindustrie im Komitat Somogy (Südwestungarn)“ In: *Antaeus* 25 (2002) 337–353.

Vulpe, A.: *Die Äxte und Beile in Rumänien II*. Prähistorische Bronzefunde 9/5. München 1975.

COPPER AGE COPPER AXE-ADZES FROM THE VICINITY OF VÁC – RECENT DATA FOR THE METALLURGY OF THE NORTHERN PART OF THE CARPATHIAN BASIN

Two Copper Age axe-adzes were found by metal detector at the vicinity of Vác at 2015 and 2017. The first object – a Nógrádmarcál type axe-adze – was found at hillside of Vác-Naszály-hegy and the second one – a Jászladány type, Petrești variant axe-adze – was come from the Vácduka-Malomi-táblák, next to the Gombás Brook.

The Jászladány type axe-adzes are the most common types in the Carpathian Basin and the surrounding areas. Their occurrence concentrated on the Great Hungarian Plain, but some pieces are known from the vicinity of Vác. On the other hand, the Nógrádmarcál type axe-adzes mostly occur in the northern part of the Carpathian Basin, many of them were found near Vác.

Remains of three Middle Copper Age cultures could be found in the central area of the northern part of the Carpathian Basin; the Bodrogkeresztúr, the Balaton-Lásinja, and the Lengyel IV-Ludanice cultures. Formerly the Middle Copper Age was dated between 4000 and 3500 BC, however, in the light of the new radiocarbon dates the axe-adzes could be dated around 4350-4000 BC.

Three Middle Copper Age sites are known near the spot where the Jászladány type axe-adze from Vácduka-Malomi-táblák was found. Vác-Forrás-dűlő, where some sherds of Bodrogkeresztúr Culture were found, lays just 300 meters away and another Middle Copper Age site Vác-Kis-Szabad-földek, approximately 1.7 kilometres away. The third site at the area is Vác-Csörögi-rét, which could belong to the Bodrogkeresztúr Culture or the Lengyel Culture, according to the Archaeological Topography of Hungary. Based on these information axe-adze from Vácduka-Malomi-táblák could be linked to a site where some typical ceramic forms of Bodrogkeresztúr Culture could be found, but it lies in the area of the Ludanice Culture. Moreover, the presence of the graves cannot be excluded near the spot where the axe-adze was found. In contrast, not a single site was known from the environs of the Nógrádmarcál type axe-adze from Vác-Naszály-hegy.

ILLUSZTRÁCIÓK

1. tábla: A két Vác környéki csákány lelőhelye 1; A Vácduka-Malomi-táblákon talált rézcsákány környezetében található három, Bodrogkeresztúr-kultúrához köthető lelőhely terepbejárások alapján feltételezett elhelyezkedése 2.

2. tábla: Vác-Naszály-hegyen előkerült ellentett élű rézcsákány 1; Vácduka-Malomi-táblákon előkerült ellentett élű rézcsákány 2.

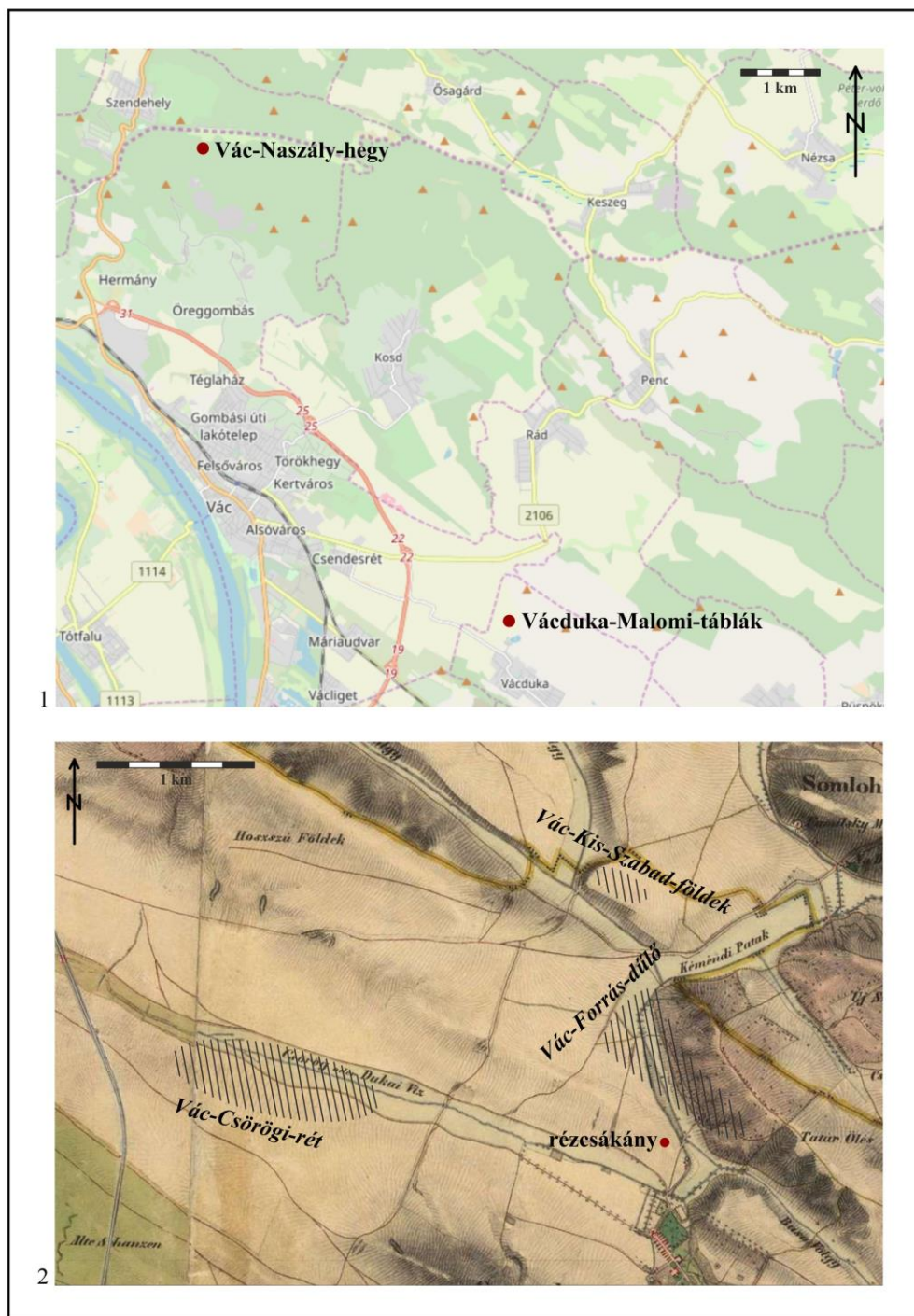
ELÉRHETŐSÉG

Solnay Eszter

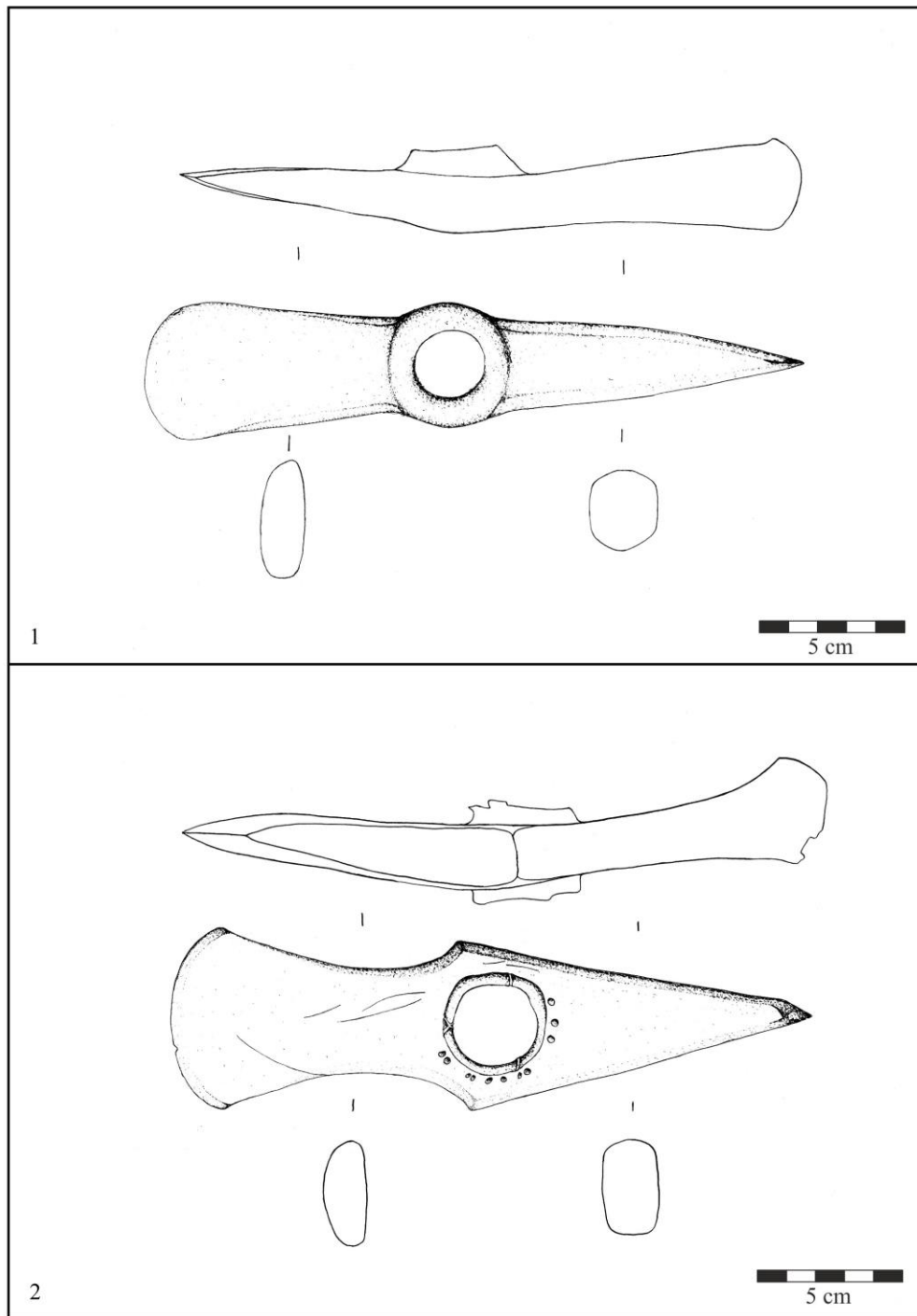
eszter.solnay@gmail.com

0630 343 7864

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Régészettudományi Intézet
egyetemi hallgató

1. tábla: A két Vác környéki csákány lelőhelye 1; A Vácduka-Malomi-táblákon talált rézcsákány környezetében található három, Bodrogkeresztúr-kultúrához köthető lelőhely terepbejárások alapján feltételezett elhelyezkedése 2.

2. tábla: Vác-Naszály-hegyen előkerült ellentett élű rézcsákány 1; Vácduka-Malomi-táblákon előkerült ellentett élű rézcsákány 2.